

LETURIAREN EGUNKARI EZKUTUA: GIZON ETA EMAKUME IRUDIAK

*Iratxe Retolaza,
EHU/UPV*

Leturiaren egunkari ezkutua nobela askotan aztertu izan da, eta jardunaldi hauetan ikusi ahal izan dugun bezala, argitaratu zen unetik beretik euskal irakurleen arreta piztu zuen, eta kritiko literarioen iruzkinak eta irakurketak ere ugari izan ziren. Baina, Txillardegiren lehen nobela hartatik 50 urte bete diren honetan, oraindik ere, izan badira aztertu gabeko alderdi ugari, eta alderdi horiei erreparatzerakoan, *Leturiaren egunkari ezkutua* nobelaren irakurketa agorturik ez dagoela ohartuko gara, nobela honi buruz luze hitz egin bada ere. Ezbairik gabe, gaur egun nobela honi egin diezaiokegun ekarpenik mamitsuena (garai hartan ekarri zuen haustura aitortzearekin batera, jakina), irakurketa berriak eginez nobela biziaraztea da, irakurketak gaurkotuz. Izan ere, mugarri diren literatura-lanak irakurtzerakoan, maizegi irakurketa zedarritzeko, mugatzeko edota fosilizatzeko joera dago, alegia, maizegi irakasten zaigu nola behar duen literatura-lan horrek irakurria izan, eta ondorioz, irakurketa bera instituzionalizatu egiten da, literatura-lan horrek zabalitzen dituen bestelako irakurbideak mugatuz, eta agortuz. Hori dela-eta, mugarri eta ikur bihurtu diren literatura-lanen kasuan, are beharrezkoagoa da esan direnak astintzea, gaurkotzea eta berrirakurtzea. Eta *Leturiaren egunkari ezkutua* nobelaren irakurketa gehientsuenek, esaterako, existentzialismoarekin duen harreman horri baino ez diote erreparatu. Jon Casenavek Jardunaldi hauetan azaldu bezala, existentzialismoaren korronteen argitan eginiko irakurketak badu oinarri sendorik, euskal nobelagintzan bide horretatik ere haustura ekarri zuelako, ordura arte ez bezala, Europako korronte filosofikoen altzoan kokatu zuelako Txillardegik nobelagintza. Frantzian garaturiko filosofia existentzialistarekin harremana izanda ere, ezin da mugatu, estutu edo hertsu nobela honen irakurketa ikuspuntu bakar horretara, nobela honetan beste irakurbide batzuetarako keinuak ere egon badaudelako. Keinu horietariko batzuek irakurbide berriak zabaldu ez ezik, *Leturiaren egunkari ezkutua* nobelako unibertso literarioa hurbiltzeko beste begirada batzuk ahalbidetu ez ezik, begirada berri horiek ere existentzialismoaren hainbat ertz gaur egungo ikuspuntutik berrirakurtzeko beharra agerrarazten dute. Generoa dugu, esaterako, zabal daitekeen irakurbide horietariko bat.

Gaurko saio honetan, hain zuzen ere, *Leturiaren egunkari ezkutua* nobelaren irakurketa berria proposatzeko generoaren ikuspuntuari helduko diot, eta

nobela honetan jorratzen diren gizonaren eta emakumearen irudiak izango ditut aztergai. Nire ustez, nobelak berak genero-gatazkaren argitan eginiko irakurketarako keinuak egiten dizkigu, saio honetan azaltzen saiatuko naizen bezala.

Batetik, genero-gatazkak Leturia pertsonaiaren bilakaeran eta Leturiak bizi duen gatazka pertsonal horretan lekurik baduela ohartarazi nahi nuke lan honetan. *Leturiaren egunkari ezkutua* nobelako ohiko irakurketari erreparatuz gero, aipatzekoa da Leturia euskal literaturako lehen pertsonaia gatazka-sutzat jo izan dela, Karlos Otegia *Pertsonaia euskal nobelagintzan* (Gero-Mensajero, 1976) ikerlanean zehaztasunez adierazi bezala. Baina, gatazka existentzial hori irudikatu edo aipatu izan denean, ez zaio erreparatu Leturiaren generoari, gizontasunari. Eta nik uste nobela honetako Leturia pertsonaiaren bilakaera gatazka horretan genero-gatazkak ere baduela lekurik, generoen arteko harremanek ere Leturiaren gogoetabideak zabaldu dituztelako, eta Leturiaren bilakaera baldintzatu egiten dutelako. Are gehiago, Joseba Leturia pertsonaia nagusiaren bilakaera hori, korapilo existentzial hori, Mirenekin duen harremanaren nondik norakoen arabera askatzen edota korapilatzen da. Horixe da aurkeztu nahi dudan alderditariko bat, nire ustez, Leturiaren gatazka pertsonala ulertzeko edo azaltzeko ezinbestekoa dela rol sozialari buruz hitz egitea, gizon rolari buruz hitz egitea alegia.

Bestetik, neure irakurle esperientziak ere horren aldeko datuak eman zizkidan, nobelaren irakurketak generoarekin loturiko hainbat galdera sortu izan dizkidalako. Gogoan dut, batetik, *Leturiaren egunkari ezkutua* lehen aldiz irakurri nuenean, artean gazte eta berde nintzela, izenburua irakurri bezain laster, bat-batean neure buruak Leturia emakumezko irudikatu zuela, eta nobela irakurtzen hasi nintzenean ere, hasierako lehen orrialdeetan horrela irudikatu nuela pertsonaia, emakumezko. Ez dakit zerk eragin zuen irakurketa hori; akaso ni neu emakume izanik, lehen pertsonan idatziriko testua ere horrelaxe ulertu nuen pertsonaiaren generoa markaturik agertu ez, eta hurbiltasunez emakume irudikatu nuen, edo akaso egunerokoetan emakume-ahots eta emakume-pertsonaiekin topo egitera ohituago nengoelako; izango du bietarik zerbait, ziur. Dena dela, argi dago irakurketak aurrera egin ahala testuak berak adierazi zidala nik neuk irudikaturiko pertsonaia hori ez zela emakumezkoa, gizona bezala baizik. Baina, nola nabarmentzen da eguneroko honetako pertsonaiaren ahots hori gizona bezala? Galdera horren erantzunaren bilaketak bideratuko du neure irakurketa, besteak beste.

Gogoan dut, bestetik, *Leturiaren egunkari ezkutua* irakurri ondoren, go-goan iltzaturik geratu zitzaidan irudirik biziena ohean gaixorik den Miren izan zela, irudi horrek sortu zuen batik bat nigan zirrarak, eta ohartu naiz, urteak igaro ahala, *Leturiaren egunkari ezkutua* Mireni buruz espresuki ezer gutxi esaten badigu ere, neure lehen irakurraldi haietan neure irudimenak gehiago jo zuela Mirenen irudi hori sortzera, –isilarazitako pertsonaia horren pentsamendu eta sentimenduak jostera alegia–, Leturiaren barne-bilakaera horretan murgiltzera baino. Baina, nola agertzen zaigu Miren irudikaturik Leturiaren

ahotsean? Bigarren galdera horren erantzunaren bilaketak ere bideratu du neure gaurko irakurketa. Horiek horrela, neure irakurle esperientziak eragindako inpresio eta joera horiek guztiak ulertzeko asmoz, Txillardegiren lehen nobela honetan irudikatu diren gizon eta emakumeak aztertzea erabaki dut.

Leturiaren egunkari ezkutua nobelako gizon eta emakume irudien azterketa egiten hasi aurretik, ohar bat egin nahiko nuke. Nobela honetako gizon eta emakume irudien azterketa egiterakoan, nobelako diskurtsoari erreparatuko diot, eta bertan bilduriko ezaugarrien araberako irakurketa eskaintzen ahaleginduko naiz. Hortaz, ez dut kontuan hartuko, esate baterako, idazleak berak Mirenen irudiaz eginiko irakurketa, edota beste hainbat lekutan egin diren interpretazioak. 1977. urteko berrargitalpenerako prestatu zuen «Hitzaurrea»-n Txillardegik honako hau dio, besteak beste: «Miren, horretara, gizonaren xedearen irudia zen ene asmoan, bidean aurkiturik eta absolutu bilakaturik» (20. or.). Txillardegiren irakurketa horrekin bat egiten badut ere, iruditzen zait bestelako irakurketarik ere egin daitekeela, emakumezko pertsonaia metafora moduan bakarrik ulertzen ez duen irakurketa egitea posible da, Miren hezur-haragizko pertsonaia modura irakurriaz, gorpuzte soziala duen pertsonaia modura irakurriaz. Jakina, Miren bada gizonaren xedea, Leturiaren xedea «bidean aurkiturik eta absolutu bilakaturik», baina irakurketa horrek ere badu beste alderik, alderdi soziologikoa alegia. Errealitateari buruzko eta pertsonen arteko harremanei buruzko zein ikuspuntu eratzten du gizonak emakumea absolutu bilakatzek? Kasualitatea al da nobela honetan gizonazko pertsonaia batek emakumea absolutu bilakatzea, eta ez beste ezer? Nire erantzuna, bistan denez, ezezkoa da, ez da kasualitatea nobela honetan gizonazko izatea emakumea absolutu bilakatzen duena.

Leturiaren bilakaera aztertzeko, eta bilakaera horrek generoaren ikuspuntutik dituen ezaugarriak aztertzeko, pertsonaia nagusi horrek bere nortasunaz hausnarketa egiteko erabiltzen dituen ispiluak aztertuko ditut. Aipatzekoa da Leturiak bere burua irudikatzeke, eta bere burua hizpide izateko garatzen dituen ispilu horietan bi aldi nagusi daudela, nobelaren egiturari bertan zedarrituriko bi aldi: batetik, ezkontza aurreko aroa dago, eta bestetik, ezkontzaren ondoko aroa. Nobelaren ataletan argia da oso ezkontzak duen garrantzia, urtaroen banaketa estu-estu lotzen baitaio ezkontza-aldiei: «Udalehen» atalean ezkontza aurreko kezkak eta gogoetak kontatzen dira; «Uda» atala *ezkontza-aldiarekin* lotzen da, eta gainera, ezkontza-aldi horren bidez justifikatzen du egileak Leturiaren isilaldia; «Udazken» atalean senar-emazteen arteko harremanaren okertzea kontatzen da; eta azkenik, «Negu» atalean Leturiak emaztea utzita Parisera eginiko bidaia kontatzen da, nolabait ezkontza-hausturaren ikur dena. Hortaz, nobela honek Leturiaren gatazka existentzialaren bilakaera kontatzen badigu ere, oso kontuan hartu behar da gatazka existentzial horrek, nobelako egiturak zedarritu bezala, hitzarmen sozial eta instituzio sozial konkretu batekin harreman estuan garatzen dela: ezkontzarekin, hain zuzen ere. Jakina, ezkontza, hitzarmen sozial eta instituzio sozial modura ere rol konkretu batzuetan kokatzen ditu gizonak eta emakumeak. Leturiaren bilaka-

eran, hortaz, ezkontzan oinarrituriko jendarte-antolaketak eragindako krisiak eta gogoetak mamitzen dira. Horregatik, Leturiak bere buruaz hitz egiteko erabiltzen dituen ispiluak aztertzerakoan, bi aldi bereiziko ditugu, ezkontza aurreko aldia, eta ezkontza ondoko aldia. Are gehiago, bi aldi hauetan erabiltako ispiluen artean ere nolabaiteko simetria badela ikusiko da.

1. LETURIAREN ISPILUAK EZKONTZAREN AURRETIK

Esan bezala, Leturiaren barne-bilaketa horretan, bere burua ezagutu nahian idatziriko egunkarian, Leturiak hainbat ispilu erabiltzen ditu bere buruaren berri izateko, bere burua islaturik ikusteko, bere burua eta nortasuna gorpuzten saiatzeko. Eta jakina, Miren ispilu horietariko bat da. Ispilurik nagusia. Baina, interesgarria da oso nobelan Leturia pertsonaiaren bilakaeraren berri izateko ispilu horiek zein diren identifikatzea, azken batean, ispilu horiek guztiek badutelako harremanik Mirenen irudiarekin, Miren ere ispilu badelako.

1.1. Iturria: natura

Nobelaren hasieran, nabarmena da oso naturaren eta hiriaren arteko aldea, bi eremu kontrajarri bailiran irudikatuak. Lehenik, Zerubideko parketasuna goratzen du: «Zerubide hau txit polita da, parke guztiak bezala. Ez dakit Zerubide ote den polita, ala Zerubide bera ez dena, hots, bere parketasuna» (26. or). Eta are gehiago, Zerubide parkean bakarrik egonda omen da zoriontsu, dio, naturako elementuak lagun dituela: «Orain, esaterako, aulki batetan eserita, urmaeltxiki borobil bat dut aurrean, neure lagun bakarra» (26. or.). Beraz, natura du lagun bakar, eta naturan sentitzen da Leturia zoriontsu nobelaren hasieran. Gainera, naturak emaniko zoriontasun hori hiriaren zorigaitzarekin alderatzen du: «Kaleko zarata zela-ta, ez nuen neure bihotzaren dei isila entzun, gor honek. Orain, berriz, urmaeleko susmurrak, eta arbolen kulunkaera harrigarri eta aldakorrak, garbiro belarriratzen didate bihotzaren hitz ahula. Zoriona behar dut, bai. Hiriko orroa zentzugabeak ez nau bete. Orain, oster, urrutitik entzunda, haren itsustasun eta gezurraz konturatzen naiz» (28. or.). Beraz, nobela abiatzen denean, Leturiak natura du ispilu, eta bere bihotzaren lasaitasun eta zoriontasuna ere naturan atzematen du, naturan atzematen du bizitzaren zentzua, bizitzaren egia, eta kaleak, hiriak zentzugabetasunera eraman dutela adierazten du, gezuraren bidean jarri dutela.

1.2. Gizona: jendetasuna

Naturarekiko harreman hori aurkeztu ondoren, jendetasuna (edo gizontasuna?) aurkezten zaigu, bakardadeari buruzko gogoetak eginez. Lehenik (1),

bere egoera hori, parkean egotearena, jendearentzat orokorra den egoera batekin berdintzen du; ondoren (2), «gutasun» batetik hitz egiten du, bakardadearen inguruko gogoeta orokorrak eginez; eta azkenik (3), bakardadean egon eta gogetan aritzeko aukera justifikatzen du:

- (1) «Gizonak bere begien aurrean belar izpi bat duelarik, gogaituta dagoela esan al dezake?» (26. or.)
- (2) «Gogorra omen da bakarrik nahi eta nahi ez ibiltzea. Eta, halere, pozik egon ohi gara bakarrik. Nola hori? Zer da bakardadetik ihes eragiten diguna? Eta zer da bestetan haren bila zuzentzen gaituela? Geure baitarako mintzagaiak izatea; geure buruarekin hitzik gabeko jarduna izateko gogo». (26. or.)
- (3) «Hots, neure buruarekiko kontuak garbitzeko joaten naiz bakarrik, garbiketa hutsa baita, eta egiatzko aitorketa, bakardadean egiten dudana egonaldia.

Neure burua ordea gezurtatu nahi dudanean, ezin dagoke aitorketarik, ez dut bakarrik egon nahi. Beldurra da, bada, nire buruaren beldurra alegia, bakardadetik baztertzen nauena» (26. or.)

Beraz, oso argia da diskurtsoan agertzen den bilakaera. Lehenik, jendea orokorrean naturarekin harreman estuan bizi delarik zoriontsu omen dela dio, eta bakardadeak sorturiko zoriontasun hori gutasun horrekin lotzen du, jendearen ezaugarri orokortzat hartuz. Eta azkenik, bakardaderako joera hori jendetasunaren ezaugarri orokor modura aurkeztu ondoren, bere bakardade pertsonal horren premia agertzen du. Alegia, azalpen orokorretatik pertsonaletara doan diskurtsoa sortzen du, jendeen ezaugarri orokor eta unibertsaltzat hartzen dituenak aurkeztu ondoren, pertsonaia konkretuaren ezaugarriak agerraraziz. Antza, hasiera-hasieratik nabarmentzen den bezala, nobelaren asmoa ez da nortasun konkretu baten sortzea, baizik eta jendetasunaz gogoeta egiteko aitzakia izango den pertsonaia sortzea. Bide horretatik, aipatzekoa da nobelaren lehen pasarte hauetan, «gizon»-en ezaugarri orokorrez hitz egiten duela, baina, badirudi jendearen ezaugarri orokorrak aipatu nahi dituela, eta ez da hain nabarmena jendetasuna gizonen ezaugarriekin bakarrik berdintzeko joera, nobelak aurrera egin ahala gertatu bezala (Mirenekin hartu-emanetan hasi ondoren batez ere).

1.3. Etxea: gauzatasuna

Leturiak bere buruaz hausnartzeko isplutzat hartzen duen hirugarren elementua etxea da, gauzatasuna alegia. Honela, aurretik aurkeztu berri duen jendetasuna eta gauzatasuna aurrez aurre jartzen ditu, honako pasarte honetan ikusi bezala:

«Baretasuna dario etxetxoari bere gauzatasunean; ez da ezertan higitzen, eta bere horretan dirau eta dirauke» (27. or.). [...] «Zorion-mina da izadiaren eder-lore iaukalak sortu didan bihotz-hutsunea. Kezkatzen ez diren izakiekiko bekaitz-giro sentitzen dut barrenean batzutan. Haien bakea!» (28. or.).

Leturiak nobelaren hasieran etxearen betierekotasuna, mugiezintasuna goratzen ditu, eta haren zorientasuna du desio. Izan ere, kezkarik ezari mirespenez begiratzen dio, eta kezkarik gabeko izakitzat hartzen ditu gauzak, eta ondorioz, jendea litzateke kezkaz beteriko izakia, kezkarako joerak osatuko luke jendearen ezaugarri nagusienetarikoa.

1.4. Ezkonberriak: hitzarmen soziala, ezkontza

Gauzak eta jendeak alderatu ondoren, jendeen arteko harremanak ekarriko ditu hizpidera. Horretarako parkean zehar dabiltzan ezkonberriak izango ditu aitzakia, ezkonberri horiek izango dira Leturiarentzat ispilu, bere nortasunaz gogoeta egiteko bide:

«Bidea aurkitu al dute bi horiek? Aurkitu... aukeratu bai, behintzat. Askatasuna galdu dute, alegia, baina gaurgero maite-kezkabiderik ez dute izango. Horretaz gainera elkar maite badute, zerua ez al da ireki haientzat? Baina... Zauskada sakon eta latz batek astindu dit bihotzondoa. Zer dakit nik honetaz? Lilura, lilura!! Zorion itxura oinarrige hutsa ez al da horiek ikustekak bururatzen didan hau? Bi hegi, bi alderdi, bi aro izan ditu horientzat bizialdiak: txikitatik orain artekoa bata, eta gaurdanikoa bestea. Lehenengoari utzi diote. Hala ere, azken-kutsuren bat ez al du ezkontzak? Ordurarte, alde batek, gorantz al doa gizona, handik aurrera beherantz eta ilunpe beltzaren aldera abiatzen dela? Txikitzen ez al da gizona ezkonduz? Ezkongaietan zerbaiz banintzen, ezkondu eta...

Aurrera begiratuki, beste biziera bat islatzen da; alegia, ezkonberrientzat. Bainan, ezkon-aurre ametsa bazen, ezkon-ondoa zehatze eta konkretatzea da; eta ametsen gauzatzea beren amesburua baino zirtzilagoa ez al da izaten?

Zoragarria haien etorkizuna: bizimodu desberdina, zeharo ezagugabea, beheanzkoa agian.

Nork daki?

Eztai-eguna igaro dute horiek. Gaztetasun betearen bila abiatuak, gaztaroa hil dute. Sari garestia, egia esan, aukeramenean baitatza gizonaren izana» (31-32. or.).

Pasarte luze hau bertaratu dut, ezkontzari buruzko gogoeta hauek etortzeaz den istorioaren mamia gordetzen dutela iruditzen zaidalako. Izan ere, Leturiak argi uzten du gogoeta hauetan guztietan, bere ustez, jendearen (edo gizonaren?)

funtsezko ezaugarria *aukeramena* dela, aukeratzeko gaitasuna dela. Hortaz, ezkontzaren inguruko gogoeta hauetan guztietan ikusi bezala, ezkontza hautu bat egitea denez, eta Leturiaren iritzira, hautu horrek bestelako aukeretarako bidea ixten duenez, ezkontzak funtsezko ezaugarri hori kolokan jartzen du, edo behintzat galdera horri eusten dio, galdera horrek jotzen du Leturiaren gogoa.

Gainera, aipagarria da oso ezkonduen naturarekin komunikatzeko gaitasun hori galdu dutela aipatzea: «Zer burura diezaioke Zerubide iturritxo honek ezkondu dagoen bati? Ez, alegia, niri esaten didana bera. Nolakoa ote da ezkonduen loreen hizkuntza? Jaiotzatik ezkondu artekoa eta ezkontzatik heriotzarakoa: horra bizitzaren bi zatiak: hautatu aurrekoa, hautatu ondokoa» (33. or.). Badirudi, beraz, ezkontzarako hautua eginez gero, hitzarmen sozial horretarako hautua eginez gero, jendeak askatasuna galtzen duela, aukeratzeko gaitasuna galtzen duela, eta ondorioz, jendetasunean ere herrenago dela. Horregatik, ezkonduen naturaz gozatzeko eta naturarekin harremanetan egoteko gaitasuna ere galdu dutela iradokitzen du Leturiak, nolabait naturarekin komunikatzeko gaitasuna nork bere buruarekin komunikatzeko gaitasunarekin lotuz.

Ezkontzaren inguruko gogoeta orokor hauek harilkatu ondoren, berriro ere bere egoera pertsonalean kokatzen du mintzagaia, eta kasu konkretu honetan, emaztegai izango duenaren harremanak nolako bilakaera duen kontatzen digu

1.4.1. Miren emaztegai

Leturia parkean dela ikusten du lehen aldiz Miren, iturrira hurbiltzen denean: «aurreko iturrira alderatu da neskatxa bat. Uraren ispilu higikorrena begira egon da lipar batez; eta bere burua ala urmaeleko hondo harritsu ikusten ote zuen, ezin esan dezaket nik, ametsetan bezala baitzuen begirada...» (33. or.). Beraz, Leturiak Miren ikusten duen lehen egunean ere naturako elementu batekin parekatzen du. Hurrengo egun batean, egun euritsu batean, «parke bustiaren bakardadeari bihotzez betesten eta ederresten» ari zela, neskatxa ikusi zuen berriro ere, Miren. Lotsatuta agurtuko du, eta honela deskribatuko du, naturaren elementuen bitartez beste behin ere: «giro busti eta ilun hartan margo-lore bizia zen bera, eta gorri-zuri gozoa inoiz ez dut senditu gaur bezain garbi eta kilikagarri» (36. or.). Eta ondoren, honako galdera hauek egiten dizkio bere buruari: «Nik bezalako kezkabide eta katramilak al darabiltza ausaz Zerubideko neska horrek? Zertarako haratzen da bestela horrenbestetan eta bakarrik? Tristerik eta huts-minez al dabil hura ere?» (36. or.). Miren ispilu duela jada Leturiaren nortasunarengan bilakaera nabaria da. Izan ere, nobelaren hasieran garbi dio jendearentzat ona omen dela bakarrik egotea, jendeak bakardadea bilatzen duela, baina, Miren bakarrik ikusirik huts-minez dagoela iruditzen zaio. Izango al du zerikusirik ikuspegi aldaketan Miren emakumea izateak? Ez da ahaztu behar nobelaren hasieran jendeak bilatzen duen bakardade hori aipatzean jendearen irudi hori bakarrik gizonezkoak

izendatzeko omen den ez dagoela argi. Badirudi Miren ispilu bihurtzearekin batera, Leturiak bere gizotasuna gorpuzten duela, eta gizotasun horren in-guruko kezak harilkatzen ditu hemendik aurrera.

Dena den, ezkondu aurreko aldi honetan, Leturia eta Mirenen arteko harremanak hainbat urrats egingo ditu:

1.4.2. Mirenen irudi fisikoa: Leturiaren desiraren objektua

Leturia eta Mirenen arteko harremana, nobelaren hasieran, idealizatzeko baten kontakizuna da. Hasierako pasarteetan Leturiak ez du buruan Miren beste irudirik izango, eta are gehiago, Mirenen irudi erromantikoa osatuko du, edertasun fisikoaren estereotipoz osaturikoa: «ezpain lodiskoteak», «begi herabetiak», «kristalezko bere ahotsak», «gorputz lerdena, begi argiak, bolizko larru zuria» (38. or.). Eta gainera, naturarekin harreman estuan irudikatzen du Miren nobelaren lehen pasarte hauetan, bai Mirenek sorturiko grina egarriarekin parekatu egiten duelako («Eremuan ehun egunetan egondako ibiltariak ura edango zuen eran, edaten nuen nik haren aurpegi zoragarria», 38. or.), bai Mirenek naturako elementuetan eragin berezia duela aitortzen duelako («Nola ez dira harriak berak hari entzutean urtutzen? Nolatan ez ditu haren begirada otoitsuak harkaitzak berak beratzen», 38. or.).

Honela, Mirenen kanpo-itxurak zoratuko du Leturia, eta harekin erabat maitemindurik, ordura arte Zerubiden izandako lasaitasuna, naturak emandako lasaitasun hori zoramen bilakatuko zaio: «Gizonaren xede bakarra bidez eta zentzuki bizitzekoa bada, eraman nazatela deabruak. Zertarako nahi ditut nik arautasuna eta zentzua, orain arte lozorroa besterik eman ez badidate? Bere bidez biziaren giharra hausnartzeko gauza egiten banau, betor ordu honean erotasuna» (40. or.).

Beraz, argi dago Leturiaren barne-gogoa aldatu egiten dela Miren ezagutzearekin batera, eta ordura arte zentzuz ibiltzearen aldeko bazen, naturaren orekaren aldeko bazen, orain eromenaren aldeko agertuko da, kezkaaren aldeko, desorekaren aldeko, kontrajarpenaren aldeko. Honela dio Miren mintzagai duela: «Egun eta ilun zatzaizkit batera» (40. or.). Eta gainera, nahiz eta Mirenen isla gorde nahi duen, nahiz eta Miren ispilu iraunkor bilakatu nahi duen, ezinezko zaio, ez du asmatzen oroimenean iltzatzerik: «Gogoratzen saiatzen naiz, eta bere aurpegiak zehatz oroitzen ez naizela ohartzen naiz saiatze berean. Gezurra dirudi: nire bizitza mamitu eta piztu duen oroitzapen horrek, ez du nigan, izan ere, isla aratzik» (41. or.).

1.4.3. Mirenen laguna, beste norbaiten objektu izatearen beldurra

Leturiak Mireni bere sentimendua adierazi aurretik, Miren lagun batekin ikusten du, gizonezko lagun batekin, eta ezinegonak jotzen du, kezak jotzen

du: «Egia esan, ez dut ulertzen, zergatik ez zen, bada, beste gizonekin ibiliko? Han zegoen nire Miren maite eta maitagarria. Nor ote zoriak horren bereziki hornitzen duen gazte hura? Senargairik ote du Mirenek. Edo-ta ere kenduko diodala zin dagit hemen, hartarako zeru-lurra oinperatu eta hilerazi behar baditut ere» (42. or.). Mirenek jada senargaia izatearen kezka jotzen du Leturia, Miren jada beste norbaiten desira objektu izatearen kezka.

1.4.4. Leturiaren gutuna: hitzeko komunikazioa, maitasun aitortza

Leturiak desiratzen duen emakumea lortzeko gogoz, komunikazioan urrats bat egitea pentsatzen du, eta Mirenen isla hori iraunkor egiteko asmoz, maitea bere ondoan iltzatzeko asmoz, gutun bat idaztea erabakitzen du. Leturia ez da, antza, gorputzez bere sentimendua adierazteko gai, eta hizkuntza baino ez du maitasun keinuak adierazteko baliabide. Eskutitza ematera dihoanean, baina, Mirenek ez dio hartu: «Ez nuen nik jokaera hau espero; eta emakumeekin gehienetan gertatzen den bezala, hura geratu da garaile; eta ni, gauzak pentsatuta zituena, asaldata eta oreka galdua» (43. or.). Mirenek gutuna hartu ez dionez, Leturia biziki haserretu da, eta Mireni oso gogor hitz egiten dio, eta gero Leturia damu da, baina horrela justifikatzen du bere jarrera: «Ez omen da gizon «azkarraren» bertutea beti atzeraka eta damutan ibiltzea; eta hala nabil ni» [...] «Nork jokatu du inoiz denetan zentzuz, eta adimentu hutsaren arauera? Egizale izan behar da besterik ez gizonaren flakia aitortzeko» (44. or.). Beraz, Mirenekin izan duen jarrera zakarra eta bortitza justifikatzeko gizonaren ezaugarri bat baliatzen du, ahuldadea. Hurrengo pasarte honetan ere bere jarrera gizonaren ezaugarri eta izera orokorrekin parekatzen du: «Bainan zerbaitek esaten dit isilik: Lasaitasunean noiz izan zara gizon? Beti damutu zaizu bezperako sasi-pakea. Lasai irauteko jaio al zara?» (44. or.).

1.4.5. Mirenekiko harreman fisikoa

a) *MUSUAK*: Mirenek azkenean gutuna onartzen du, eta Leturiarekin hitzordu batzuk ere egiten ditu, pixkanaka bi lagun arteko harremana sendotuz doala. Baina, Leturiak harremanean aurrera egin nahian edo, eraztun bat bidaltzen dio Mireni, truke fisiko horren bitartez hitzarmenen bat sinatzeko asmoz. Elkarrekin topatu, eta Zerubidera doaz, iturri aldera, elkar ezagutu zuten lekura, eta harreman fisikoari bide emango diote. Elkar musukatuko dute, baina, erabat esanguratsua da Leturiak musuaren berri emateko erabilitako hitzak: «Zeharka izan da musua, zerutiarra, eta laburra izan arren betikotasun kutsuduna» (63. or.). Beraz, badago halako gerturatze fisikoa, baina ez da haragizkoa edo desirazkoa, zerutiarra baizik. Bestalde, badirudi urrutiko harremana zena fisiko bihurtzean ere eraldaketa jasaten duela Leturiaren bar-

ne-gogoak. Esanguratsua da oso, besteak beste, Miren musukatu ondoren parkean ikusitako andre zahar baten deskribapena egitea, harreman idealizatu eta urrun zena zehaztean edo konkretatzean heriotzeranzko bidean jarria dela iradokitzen du eta: «Larruaren beroa eta euriaren hezetasuna elkarrekin nahasiak nire begitartean gogoz dastatuz gero, banentorren Zerubide'tik etxe alde-ra, nahiko bustita, egia esan, bainan pozik. Eta behingoz, estutu egin zait bi-hotza. Barneko Mirenen irudiaren orde, amona gajo bat begiztatu dut aurrean. Beltz zaharra zuen jantzia burutik oinetaraino, narratxa burua, eta gutziz karakatuta gona. Dirurik batere gabez, eta dena galdutzat emanik, noski, ez zuen ondikoakoak ezertariko gogorik, ezta kalean garbi agertzeko ere. Zerk euts lezake emakume cupidagarri hura bere hartan? Zer, heriotzaren beldurra ez bada?» (64. or.).

Are gehiago, harreman fisikoa abiatu ondoren, Leturia kezkatu agertuko da oso, Mirenen musuek ez baitute asetzen: «Harekin nagoenean, arrenkuratsu eta joranez beterik ohi nago; gehiago nahi bide dut, eskaintzen zaidana gutxi bailitzan, eta gehiago-behar horretan mugitzen naiz alai eta triste. Haren gorputza behar al dut? Ez, ez! Eta hargandik urrutzean, hura bai gogorra! Miren'ekin nagoenean bete eta kezkatu, Miren'engandik urrun huts eta hil» (65. or.). Oso esanguratsua da Mirenen gorputza horrela ukatzea, ondoren aipatuko dugun bezala motibo errekorrente izango dena nobelari zehar.

b) ZAPLAZTEKOA: Mirenekin harreman fisikoa abiatu eta egun gutxitara, Leturiak Miren bere lagunarekin ikusten du berriro ere, eta hargatik, Mirenek adierazitako sentimenduen inguruko kezka eta zalantza agertzen du, horiek guztiak lelo batera bilduz: «Aldakortasuna: emakume deritzu» (67. or.). Deigarria da oso aldakortasuna emakumearekin lotzea. Eta are deigarriagoa dena honako hau da, Leturiak dituen kezken ondorioz, erreakzio bortitza izatea: «Zerubiden ikusi dugu elkar. Ni iritsi orduko bazegoen han Miren. Eta atzo gauean hala erabakita, haren ondora joan eta hitzik esan gabe, zaplateko bat eman diot. Negarrari eman zaio gajoa, eta orduan konturatu naiz neure zakarrera latzaz. Berandu zen» (68. or.). Bortxaz jo ondoren Mireni, bere haserrea fisikoki adierazi ondoren, musu ematen dio kontsolatu asmoz, baina, berriro ere harreman fisiko horren desira sexual eza agerrarazten du: «Eman daitekeen musurik xamurrena eman diot masailean, batere haragikeriarik gabea, neure amari emango niokeen bezalakoxea» (68. or.).

Beraz, Leturiak bere jabetza aldarrikatzeko bidetzat du bortxa, Mireni bere jabetza dela adierazteko bidea. Adierazgarria da oso bortxazko keinu honen ondoren bihurtuko dela Miren Leturiaren emazte, Leturiaren jabetza. Zaplastekoa, beraz, ezkontza tradizionalak sortzen duen botere-harremanen ikurtzat har daiteke.

Ondorioz, Leturiak bere nortasunaz gogoeta egiteko erabili dituen ispilu-ei erreparatzean bilakaera konkretu bati erantzun diola ohartzen gara: lehenik,

naturarekiko harremana zehazten du; bigarrenik, jendearekiko harremana; hirugarrenik, gauzekiko harremana; laugarrenik, hitzarmen sozialarekiko harremana.

2. LETURIAREN ISPILUAK EZKONTZAREN ONDOREN

Aipatu bezala, ezkontzaren ondoren Leturiaren kezkek beste bide batetik joko dute, huts sentituko da, eta ez gogobeterik. Aipatu behar da, dena den, desira objektua lortu ondoren Leturiak bizi duen bilakaera kontatzeko desira lortu arteko bidean aipaturiko antzeko ispiluak erabiltzen dituela, baina oraingo honetan ispilu horietan beste modu batera islatuz.

2.1. Ezkonduak: hitzarmen soziala

2.1.1. *Miren emaztegaia emazte bihurturik*

Emaztegaia emazte bihurtzerakoan, jada Leturiak ez du desirarik sentitzen, eta gainera, desira objektu zenak ez du asebetetzen. Honela adierazten du Leturiak: «Larria da oso esatekoa: Miren'ek ez nau zoriontsu egiten. Ezkondu aurrean bezain tirrika nabil. Lehen eta noizik behin bakarrik, bera biziak itsututa, elkar ematen genuenean, zerua bera geurekin genuela zirudien: odol-itsutasuna eta zoriona nahasten genituen» [...] «Mitoa desegin eta tirrikazioak deuseztatuta, bihotza zipilduta, sakonago egin da hutsunea. Nekatu egin nau opa nuena eukitzeak» (80. or.).

Nobelaren hasieran egin bezala, ezkontzari buruz gogoeta egiteko, berriro ere Zerubiden ezkonberriak ikusi egiten ditu, baina oraingo honetan bere hausnarketek beste bide batetik joko dute, ezkontzaren inguruko ikuspegia ezkorragoa izango da, bere esperientziak ikusiarazitakoaren bidetik: «Bi ezkonberri etorri, argazki batzuk atera, eta joan egin dira» (82. or.).[...] «Berriz bururatu zaizkit egun hartako iduriak; behetik gora begiratzen nien orduan, goitik behera gaur. Haienganako mirespina zen hura, mirespen asaldatzailea alegia; kupida gaur arratsaldekoa. Aldapan gorakoan nekusen orduan lisuragaina; beherakoan gaur» (82. or.).

Are gehiago, ezkontzaren ikuspuntu jakin bat jorratzen du, seme-alabak izatean ezkontza ezin urra daitekeela dioen pasarte honetan adierazi bezala: «Semearen kontua duk hor, eta beti, gogorrena; honek ez beste baiezten dik ezkontzaren ezin urratzea» (83. or.). Ezkontzaren funtzio nagusia familia osatzeari begira jartzen du beraz, ugalketari begira. Baina, nahiz eta adierazpen horretan argi geratu jendartean funtzio nagusi hori ematen zaiola ezkontzari, Leturiak eredu tradizionalen ulerturiko ezkontzari kritika egiten dio, behin betiko hitzarmen sozial modura erroturiko ohiturari, behin-behinekotasunerako

premia ere ikusiz, ezkontzari egiten zaio honako kritika honetan adierazi bezala: «akats bat aurkitzen zioat ezkontzari: aurretik ezin probatzea. Nahi dutena esango ditek honi buruz zintzoez eta ortodoxoez; bainan beti izango duk hau mila okerren iturburua. Eta dirudienez, zuzendu ezinezko okerburua duk» (84. or.). Argi dago, hortaz, Leturiaren barne-gatazkan ezkontzak baduela lekurik, ezkontzak dakarren lotura motak eta harreman motak eragin dituela bere kezkarik nagusienak, eta ezinegon nagusienak.

2.1.2. *Leturiaren lagunak, ezkontzarik gabeko askatasuna*

Ezkontza ondorengo aldi honetan, Leturia ezkonduak bere lagun ezkongabeekin konparatzen du bere burua. Batez ere ezkondu ez den Mikelen egoerarekin, eta haren askatasunaz hausnarketa egiten du: «Bainan, sakonago aztertuz, libre al da? Ez aukeratzea aukeratu du, nire ustez, eta zentzugabeberia da hori. Bere burua engainatzea baino ez. Pentsatu ondoren hartu izan balu bederen bere bide hori... Bainan ez dut uste. Oharkabeen edo pentsatu gabez, aukeratu du itsutasunaren bidea; eta hau da hori: saldukeria, gizonak egin dezakeen saldukeriarik galduena. Mikel'ek jakinez eta burubidez, bizitza autentikoa hautetsi beharrean inautentikoa hartu du bidetzat» (87. or.). Eta bere lagunarekin egiten duen erkaketa honetan, bere barne-kontrajarpenak ageriarazten dira, aukeratu izanaren mina, eta ez aukeratzeak dakarren koldarkeria. Jakina, berriro ere aukeratu beharra ezkontza-hitzaurrekin lotzen du, eta bakarrik hitzaurre sozial horrekin, ez besterekin.

2.1.3. *Mirenekiko harreman fisikoa*

«Udazken» ataleko alderdirik interesgarria, nire ustez, Mirenen gorputzaren inguruan eta harreman fisikoen inguruan egiten dituen gogoetak eta aipamenak dira. Are gehiago, Leturiaren nortasuna nobela honetan zehar, batik bat Mirenen gorputzarekiko sentimenduetan errotzen dela sendoen esango nuke. Bestelako kezka guztietan, badirudi Leturiaren ahotsa nortasun propio eta berezia duen pertsonaia gorputzeko baino, jendearen kezka orokorrak agerartzeko aitzakia dela. Baina, Mirenen gorputzari buruz hitz egiten duenean, orduantxe bai, nortasun propioa duen pertsonaiaren ahotsa entzuten dugu.

a) *Mirenen gorputzasuna*: aipatzekoa da, lehenik, obsesio berezia sortzen zaiola Leturiari, ezkondu ondoren, eta gizon-emakumeen arteko harreman fisikoak gizonen arteko harreman fisiko modura irudikatzea jotzen du, eta zerbait nazkagarritzat jo. Kanean zehar ibilean doala, neska-mutil gazteak ikusi ditu musuka, eta honako burutapen hau du: «Bapatean neska-mutil guztiak gizaseme bilakatzen zirela bururatu zait. Zer infernu-ikusketa zen

hura? Goragaleak ere hasi zaizkit, nik uste. Hura ikustekoa!» (87. or.). Eta kalean izan duen ikuskizun irudikatu horren ondoren, gainera, Miren gizon irudikatuko du, eta are nazkagarriago egingo zaio: «Etxera itzulirik gogoeta hauek nerabilzkien gelan, eta ziplo, tximistak argituta bezala gizaseme bihurtuta ikusi dut Miren. Zabal eta borobilak jarri zaizkit begiak. Hura ikara! Banquo eta Macbeth'ena bera. Neure aurre-aurrean nuen Miren gizona, eta nazka-lotsa eraginda, atzera hasi naiz urrats txikiz» (88. or.).

Hortaz, emakumeak gizon bihurtzeko obsesio kontrolaezin horretan egon badago, esan bezala, Leturiaren nortasun propioa margotzeko printzarik. Kasu honetan, irakurbide berezia eskainiko lukeen obsesio batek biltzen du pertsonaia: gizonen arteko harreman fisikoak irudimenean iltzatzeko joera, eta joera horrek sorturiko nazka. Beraz, harreman homosexualen inguruan duen obsesio eta gaitzespenak ere ezkontzaren eta bikote harremanen eredu konkretu batera darama Leturia.

Dena den, kurioa da gizonen arteko harremanek nazka eragin ez ezik, Mirenen gorputzasunak ere nazka eragitea. Are gehiago, badirudi gizonen arteko harreman fisikoak irudikatu egiten dituela, gorputzen arteko harremanak sortzen dion nazka transmititu asmoz. Horiek horrela, Mirenen gorputzak sorturiko nazkaz hitz egingo du: «Bi higuinaldi izan ditut orain arte Miren'ekin, eta biak izan dute oinarritzat gorputzasuna. Lehenbizi, oraindik ezkongai girela, atzerarazi ninduen batzutan bere gorputzasunak. Gauza harrigarria zen: gorputz zelako etsi-arazten bere gorputzak, gaizkoa zelako, mugatua eta pisua zelako. Gaitzi zitzaidan bolada hartan nire barneko lisura zoragarriak gorputzaren bidez azaldu beharra.

Orain, berriz, ez da inola berdin. Nekatuta nagoenean ez zait axolik bere gorputzasuna nire ondoan nabaitzea. Ez dago gorputzezko hesirik. Baina, noizean behin, odolak eraginda besarkatu eta nireganatu nahi dudanetan, nazka ematen dit bere gorputzasun horrek; ez alegia, ezkongai-aldikoagatik, neure grina, joera, eta senen jopu eta katigu naizelako baizik» (90. or.).

Beraz, harreman urrun eta idealizatu zena gorputzerakoan, harreman fisiko zehaztu bihurtzean desira objektu zitzaiena, nazka objektu bihurtu zaio. Argi asko adierazten du bilakaera hori pasarte honetan: «Nahikundeak eskatzen duena lortzen ez bada, nahikundearen almena edo joera gelditzen da erren eta gogotsu. Baina desira lortuz gero, izate osoa, nortasun osoa gelditzen da egarri bizian, osotara etsita, nora jo ez dakiela. Lehenbizikoan, lisura batek lurjotzen du; bigarrenean, gizon osoak. Honegatik, sakonago da nahikundeari darraikon tristura, nahikundeak betekizun gelditzeari darrikona baino. Hots, kaltegarriagoa da lortzea, ez lortzea baino» (101. or.).

b) Mirenekiko bortxa: Mirenen gorputzak sortzen dion nazka dela eta, Leturiari bortxarako gogoia sortzen zaio, Mirenen aurka egiteko gogoia, ondorengo amets honetan agertzen den bezala: «Lotan zegoen Miren, lo sakonean. Begiratu egin nion, nire odolak harrigarriro zirakiela. Azaldu ezinezko amo-

ruak harrapatu ni, eta lepotik heldu nion bi eskuez, bihurtzeko eran. Eta estutzen hasi nintzen, geroz eta bortitzago, batere gupidarik gabe. Eta nik estutu-ala, beroago eta lodiago egiten zitzaidan odola, eta zainetan zehar ibili eta ezin zitekeela zirudien. Beroaldiaren handia!

Zerbait esan nahi bide zidan Miren'ek: bere begi zoratueta ikusi nuen nik. Begirada triste haren irudia ez zait sekula itzaliko. Bainan une hartan, ni bigundu beharrean, ankerrago bihurtu ninduen, nolatan ez dakidala, eta indar berriak eman zizkidan bere ahultasunak» (103. or.).

Pasarte honetan argi geratzen da ezkonduen arteko botere-harremana, emaztearen ahuldadeak gizona indartsu bilakatu duena, bortizkeriara ere bideratuko den botere-harremana izateraino.

2.1.4. Mirenen gutuna, hitzezko komunikazioa

Nobelaren bigarren zati honetan, Miren da hitzez Leturiaren arreta bereganatu nahi duena, Leturia berriro ere bere egin nahi duena. Leturiari eskatzen dio bere ondora itzul dadila, maite duela. Oraingo honetan ere gutunak eragingo du Leturiaren itzulera, hitzezko komunikazioak eragingo du itzulera hori, baina, beranduegi izango da.

Gutun hori jaso ondoren, Leturiak Mirenen inguruan gogoeta egiten du, eta Miren *ona, bihozi, etxekoi* eta *zintzoa* dela adierazten du (91. or.). Badi-rudi ezkondu aurretik Miren emakume ahul, aldakor, kezkatu, eta kaletartzat zuela, eta ezkondu ondoren emakume sendo, zintzo eta kezkarik gabekoa, ezkontzak aldatu izan balu bezala, Mirenen buruan kezkarik edo zalantzarik ez balego bezala, eta ezkondu ondoren, Miren jada etxekoi bilakatu balitz bezala, parkean bakarrik ibiltzen den neskatxa izatetik ohean lotuta gaixorik dagoen emakume bilakatzen delarik.

2.2. Jainko-egarria: erlijioa

Leturiarengan Mirenek sortzen duen nazkaren ondorioz, eta Mirenek asetetzen ez duelako, Leturia aseko duenaren bila abiatzen da: «Nola bete nintzake emakume gajo batek? Nire egarri bera zuenak palakatuko ninduke agian? Nekez bete dezake mugadun sorkariak mugarik ez duen arrenkura. Ezin bete nintzake Miren'ek, ezta beste edozein emakume ere. Erlijiozkoa da gizonaren hutsunea, eta ez dauka mundu honetakoaz aseterik. Ez naiz, bada, emakumeaz nahastu, ez. Ziur dakit orain» (115. or.). Beraz, pasarte honetan jada Miren ez zaigu absolutu bilakatua agertzen, kontrara baizik, Miren gorpuztasuna da, sorkari mugatua absolutuaren aldean. Eta absolutua Leturiak erlijioan atzeman-go du, ez emakumean. Zilegi da esatea, beraz, Miren gizonarentzat (Leturiaren-

tzat kasu honetan) absolutuaren xedeaz beste ikur ere badela, ezkondu ondoko aldian argi geratu bezala. Ondorengo pasartean ere argi ikusten da, Miren hezur-haragizko pertsonaiatzat irudikaturik dagoela, eta are gehiago, hezur-haragizkoa delako ez duela asebetetzen Leturia: «Maitemintzen garenean, esate baterako, ez du ameskia andregaiak sortzen, gure Jainko-egarriak baizik. Horregatik aipatzen dute maite-mina andregaiak berak ez dituen gauzak, oharkabea, absolutuari datxezkion gaitasunak geuk ezartzen dizkiogulako. Eta hala izanik, aberatsa goa da askoz ere gure egarriari darion edertasuna (ukaeraz sortzen bada ere), neskak edo emakumeak duena baino» (116. or.).

2.3. Zerbitzari: jendetasuna

Leturiak absolutuaren edertasuna emakume batengan bilatzearen okerraz ohartu ondoren, bere jarreraz hausnarketa egingo du, Miren nola tratatu duen aztertu, eta honako ondorioetara helduko da: «Eta garaitu nuela esaten nuen nik neure eroegian. Bai, ordea, nire harrokeriak ni garaitu. Ni, ni, ni. Honatx korapiloa: neu nintzen kontutan eduki behar zen bakarra» (133. or.). Hortaz, berekoa izan dela ohartuko da, eta nobelaren hasieran bakardadearen behar hori, nor bere buruarekin bakarrik egoteko behar hori aldarrikatzen badu, nobelaren bukaeran beste jarrera bati lotuko zaio, besteengan pentsatzeko beharra aldarrikatuko du. Leturiak gainera, emakumeak hartuko ditu besteenganako pentsatze horren eredu:

«Maitetasunezkoa da haren elea (begira egiegun emakumeei), eta maitatzean aurkitzen ditu atsegin bizen eta osoenak: maitatzekoa eta sortzekoa.

Eta zer da maitasuna? Nor bere burua eman, nor bere buruaz ahaztu, nor bere burutik ateratzea. Beste batek gu aukeratzen uztea.

Gu zero-lurreko erdian jarrita aukeratu nahi banu adimenduak, geure burua eskaini nahi du berriz sentimenduak. Guztiz diferente dira bada bien jokaerak.

Bainan ustekabeak eta zoriak gidatu banaute orain arte, zein zaio gizonari bietan egokiena? Jainkotzat hartzen bide gaitu lehenengoak; sorkaritzat, ordea, bigarrenak. Hau dago, horretaz, besteak baino sustraizko egiatik bertago» (134. or.).

Erabatekoa da, bada, Leturiaren aldaketa. Zerubiden bakarrik eta bere buruari emana agertzen bazaigu, nobelaren bukaeran zerbitzari modura agertu nahi du bere burua, besteei emana, bere buruari egiten dion baieztapen honetan ikusi bezala: «Zein da nire Zerbitzaria» ez-bainan «zeinen Zerbitzaria naiz ni» galdetu behar dut. Honatx salbabidea» (135. or.).

Zerbitzari behar duela izan aitortu ondoren, bere buruari noren zerbitzari behar duen galdetzen dio, munduan behar duen lekua topatzeko asmoz:

«Horretaz, behar nauenaren zerbitzari naiz ni. Nolatan behar nauen ez du axolik; dena dela, gaur eta hemen, ni behar banau, zorretan nago harekiko, eta neure laguntza eskaini behar diot.

Zerbitzari naiz jaiotzez. Ez naiz gainera zerbitzari abstraktua, ondo konkretua baizik; neureen zerbitzaria bainaiz. Eta, nortzu dira «nire» horiek? Jainkokak neure ondoan jarri zizkidanak.[...] Miren'ek behar nau; nire aberriak behar nau; nireek behar naute. Berena naiz, eta berak gabe ezer ez naiz» (136. or.).

2.4. Miren ohean gaixorik: damua

Leturiak bizi duen aldaketa hau, jakina, Mirenen harremanean ere badu eraginik, ondoren adierazi bezala: «Bizi zaitez, Miren. Prest nago zure alde neure bizitza eskaintzeko. Zure zerbitzari osoa naiz. Zinez esaten dizut» (140. or.).

Senarrak aldaketa hau bizi duenerako Miren jada oso-oso gaixorik dago ohean. Leturiarengan damua nagusituko da, damua eta sakrifiziorako deia. Leturia Parisetik bueltatuko da Mireni behar duen maitasuna eta laguntza eskaintzeko asmoz, baina horren gaixorik ikusita, aztoratu eta mendi aldera doa. Hor zehar dabilela amildegitik behera doa.

3. LETURIAREN IRAKURKETA FEMINISTA

Aurreko bi ataletan ikusi dugun bezala, Leturiaren ispiluak oso bestelakoak dira ezkondu aurretik eta ezkondu ondoren. Azterketa horretan garbi ikusi da, hasieran esan dugun bezala, Leturiaren barne-gatazka ulertzeko ezkontza giltzarri dela, eta are gehiago, jendarte tradizionalen erroturiko ezkontzaren ideia hertsu hori da giltzarri dena. Ispiluen eskema honi begiratu baino ez dugu Leturiaren bilakaera horren aldeaz ohartzeko:

1. Leturiaren ispiluak ezkontzaren aurretik
 - *Iturria* (natura, parketasuna)
 - *Jendetasuna* (bakardadea, kezka, bere burua ezagutzea)
 - *Etxea* (gauzatasuna)
 - *Ezkonberriak* (aukera, bidea, bakea)- **EZKONTZA**
 - *MIRENen irudia* (lorea, deskribapen fisikoa)
 - Mirenen laguna (aukera egin, jabetu nahia)
 - Gutuna (uko egin, desoreka)
 - MIRENekiko harreman fisikoa (jabetza)
 - a) *musua* –zeharkakoa, zerutiarra–
 - b) *zaplasterkoa*

2. Leturiaren ispiluak ezkontzaren ondoren

- *Ezkonberriak eta bikoteak* (aukeraezin, lotura, nazka-iturri)
 - *Leturiaren lagunak* (harrokeria)
 - *MIRENekiko harreman fisikoa: Mirenen gorputza* (nazka)
 - Gutuna (oreka topatu)
- *Jendetasuna* (eromena; Jainko-egarría; harrokeria)
- *Zerbitzaria* (neureak: emaztea, aberria, familiaren zerbitzari)
- *Miren ohean* (heriotza, gaixotasuna, damua, bekatua, otoitza, sakrifizioa)

Eskema honetan ikusten dugun bezala, Leturiaren bidea naturan bakarrik abiatzen da, eta bakarrik dagoela bere buruari buruz gogoeta egiten du, baina Mirenekin harremanetan jartzeak eraldatuko du. Ezkondu ondoren, ezkonberriekiko bestelako sentimenduak izan ezik, jendetasuna ulertzeko modua bestelakoa izango da, eta garrantzitsuena dena, bakardadeaz gozatu beharrean, besteen zerbitzari izateaz gozatuko du. Lehen ispilua iturria da, uraren joanek denboraren joana ere irudikatzen duelarik, eta azken ispilua Miren da, ohean gaixorik dagoela, heriotzaren irudia. Hasierako eremu aske horretatik, parke-tasun horretatik, ohearen eremu hertsia eta itogarrira egiten du bidea. Hortaz, ispiluetan argi irudikaturik dago Leturiaren ibilbidea.

Behin eta berriro aipatu bezala, ibilbide honen nondik norakoek lotura handia dute genero-gatazkarekin, nire ustez. *Leturiaren egunkari ezkutua* irakurri izan denean, aipatu bezala, existentzialismoaren korronteez hitz egin da. Baina, ez korronte guztiez. Ez da Simone de Beauvoir aipatu, eta are gutxiago, ez da egin *Leturiaren gunkari ezkutua*-ren irakurketarik *Le Deuxième Sexe* (1949) liburuan esandakoak kontuan hartuz. Egia da, Simone de Beauvoir-en lan honek Frantzia ere 60ko hamarkadan izan zuela oihartzunik handiena, eta ziur asko, Txillardegik nobela hau idatzi zuen garaian ez zela oihartzun handirik helduko Hego Euskal Herrira. Baina, interesgarria da oso liburu horren arrastoan irakurtzea nobela honetako ideia asko eta asko, Simone de Beauvoir-ek garai hartako existentzialismoari eta bestelako korronte filosofikoei eginiko kritika hori ere nobela honetara lerra dezakegulako. Simone de Beauvoir-ek (1962) lan mardul hau abian jartzeko, baieztatzen du emakumea historikoki gizonak Beste absolutu bihurtu duela, eta *Bigarren sexuan* hori aztertzerá doa. Eta azken batean, behin eta berriro aipatu bezala, horixe da Leturiak nobela honetan Mirenekin egiten duena, bere buruaren Beste absolutu hori bilakatzen du. Are gehiago, hasieran harreman pertsonala zirudiena, Leturia eta Mirenen artekoa, nobelak aurrera egin ahala, gizonen eta emakumeen arteko harreman orokor modura irudikatuz doa, jauzi semantiko hori eginez, eta emakume guztiei omen dagozkien ezaugarri batzuk baieztatuz (maitasunari buruz esandakoetan, kasu). Simone de Beauvoir-ek argi adierazten du zeinen zaila den emaku-

meentzat indibiduo izatea mundu patriarkalean, eta emakumeengan generikoak zama ikaragarria duela adierazten du. Horixe da Mirenen irudian ikusten duguna. Ez dago haren indibiduotasunaren ezaugarririk, eta Mireni buruz zer edo zer esaten zaigunean, bere generoaren ordezkartzat aurkezten zaigu, emakumeek egin ohi dituztenen eredu, ez indibiduo baten nortasunaren jarrera modura.

Hona hemen Simone de Beauvoir-en hitzak, Mirenen irudiaz hitz egiteko ezin aproposagoak:

Todo sujeto se plantea concretamente, a través de proyectos, como una transcendencia (...). Cada vez que la transcendencia vuelve a caer en la inmanencia hay una degradación de la existencia en un «en sí», de la libertad en artificialidad; esa caída es una falta moral si es consentida por el sujeto; si le es infligida, toma la figura de una frustración y de una opresión: en los dos casos es un mal absoluto. Ahora bien, lo que define de una manera singular la situación de la mujer es que, siendo una libertad autónoma, como todo ser humano, se descubre y se elige en un mundo donde los hombres le imponen que se asuma como el Otro; pretenden fijarla como objeto y consagrarla a la inmanencia (...). El drama de la mujer es ese conflicto entre la reivindicación fundamental de todo sujeto, que se plantea siempre como lo esencial, y las exigencias de una situación que la constituye como inesencial. ¿Cómo puede cumplirse un ser humano en la condición femenina? (...) ¿Cómo encontrar la independencia en la dependencia? (Beauvoir 1962: 24-25).

Pasarte honetan *Leturiaren egunkari ezkutua*-n aurkezten diren egoera zenbait erretrataturik ikusten dira. Batetik, Leturia da proiektuak dituena eta askatasuna duena, eta bere burua transzendentzia modura irudikatzen duena une oro. Bigarrenik, Leturiak hasieran transzendentziatzat hartu badu Miren (bere buruaren isla modura), ezkondu ondoren inmanentziatzat hartuko du (sorkari mugatu, dio berak), eta nazka hartuko. Hirugarrenik, Leturiak bortxaren bidez adierazten dio Mireni Beste absolutu hori dela, bortxazko harremanak agerrarazten du generoen arteko botere-harremana, subjektuen arteko harremanean dagoen desoreka.

Dena den, nobela hau ere bada kontzientzia hartze baten kontaketa, Leturiak bere botere jarrera horren kontzientzia hartuko baitu nobelan zehar, jendarteratze mota konkretua kontatuz, ezkontzarena alegia. Ondorioz, Leturiaren barne-bidaia honek ezaugarri hauek agerrarazten ditu, besteak beste:

- a) Giza existentziaren inguruko kezkez hitz egiten duela esan baino, orokorrean giza existentziaren ingurukoak direnez, zehaztu eta konkretatu daitekeelakoan nago: gizonaren kezkez ari da, zehatzago esanda, klase ertaineko gizon mendebaldarraren kezkez. Askatasuna eta auke-ratzeko gaitasuna ezkontzarekin baino ez ditu lotzen, hitzarmen sozial oso konkretuarekin, pertsonaia jendarte mota konkretu batean kokatuz bere burua, jendarte tradizional eta kristau batean.

- b) Leturiaren existentziak aurrera egiteko, bere idealizazio eta ametsak burutzeko Miren nola tratatu duen aztertzea komeni da: azken batean, bere existentziak aurrera egiteko, bere xedea lortzeko Miren objektu modura tratatu du Leturiak, baina, are gehiago, nobelak aurrera egin ahala, haren kontra bortxa erabili duela ere aitortuko du, eta horrek erreko dio bihotza. Erotismotik (desiratik) bortxara (nazkara) doan bidea da nobela honetan kontatzen dena, pertsonaiaren heriotza ere ekartzerraino. Azken batean, hasierako elementu guzti-guztiek, emakumea lore kontsideratzea, parke busti batean topatzeak, iturria... erotismoaren elementuak irakurtzera garamatza, esan daiteke, hasierako pasarteetan badagoela inplizituki agerturiko erotismo kutsurik, baina Mirenengana hurbildu ahala erotismoa itzali egiten da, gorputzari ere nazka hartzeraino, Miren hiltzeko gogoia izateraino. Leturiaren desira hori aurka etorri zaio.
- c) Aipatzekoa da Mirenek emakume abandonatuaren irudia osatzen badu ere, Leturiak berak aitortu egiten duela nobelan bere jarrera ez dela izan egokia, eta bere jarrera salatzen duela, bizitzerik merezi ez duela iradokitzeraino. Hortaz, badago kontzientzia-hartze garbia, eta botere-harreman horren salaketa ere.

Ondorioz, *Leturiaren egunkari ezkutua* nobelak badu ezaugarri berezi hori, Mirenen inguruko datu gutxi ematen bazaizkigu ere, haren ikuspuntutik eginiko irakurketa ere ahalbidetzen duela, isilduriko pertsonaia horren irudia sortzeko aukera zabalik uzten duela.

Bestalde, euskal nobelagintzari erreparatuz gero, nobela honek ere bada-
kar hausturarik generoaren ikuspuntutik, ordura arteko euskal literaturan generoen rola oso-oso markaturik baitzeuden (emakumea ahula –maitalea– edo sendoa –emaztea eta ama–), eta gizonaren ahotza zen epaile. Kasu honetan, gizonaren ahotsak hitz egiten digu, baina ez epaile modura, zalantzati hitz egiten du, kontraesanez beteriko galderez osatzen du diskurtsoa, eta diskurtso horren ahotan irudikatzen den emakumearen irudia oraindik ere genero rol berberen arabera izan arren, gutxien-gutxien generoen inguruko diskurtso kontraesankor horretan, eta bortxazkoan, agerian geratzen da generoen artean ezarritako botere hori, bortxa hori.

BIBLIOGRAFIA

- AMORÓS, CELIA, *Hacia una crítica de la razón patriarcal*, Anthropos, Madril. 1985.
- TXILLARDEGI, *Leturiaren egunkari ezkutua*, Elkar, 1983.
- BEAUVOIR, SIMONE DE. 1962, *El segundo sexo*, Siglo Veinte, Buenos Aires.